

https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.17

УДК 008+81.11

М. В. Лисинюк, аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

lysuniuk_maryna@i.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0870-2176>

МОВНА СИТУАЦІЯ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В XVII–XVIII СТ.

Виявлено та проаналізовано розпорядчі документи царського (імперського) уряду та церковних установ на підросійських землях стосовно утисків і заборони української мови в XVII–XVIII ст. Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму, що уможливив розгляд документів царського (імперського) уряду та церковних установ у контексті конкретно-історичних обставин. Звернено увагу, що історичні умови розвитку української мови в XVII–XVIII ст. принципово вплинули на її становлення, визначили проблеми, стереотипи і прогалини, які характеризують її сучасне функціонування. Сформульовано висновок, що дії уряду Росії в XVII та XVIII ст., попри епізодичність, мали на меті усунення відмінностей не лише політичного, економічного, автономного укладу України, а й мовної ідентичності українців, що виразно простежуються на прикладі функціонування циркулярів та указів.

Ключові слова: українська мова, Наддніпрянщина, царський (імперський) уряд, укази.

М. В. Лысынюк, аспирант, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЕ В XVII–XVIII ВВ.

Виявлено и проанализировано распорядительные документы царского (имперского) правительства и церковных учреждений на подросийских землях относительно притеснений и запрета украинского языка в XVII–XVIII в. Методология исследования основана на принципе историзма, сделавшего возможным рассмотрение документов царского (имперского) правительства и церковных учреждений в контексте конкретно-исторических обстоятельств. Обращено внимание, что исторические условия развития украинского языка в XVII–XVIII в. принципиально повлияли на его становление, определили проблемы, стереотипы и пробелы, характеризующие современное его функционирование. Сделан вывод, что действия правительства России в XVII и XVIII вв., несмотря на эпизодический характер, имели целью ликвидацию различий не только политического, экономического, автономного уклада Украины, но и языковой идентичности украинцев, что отчетливо прослеживается на примере функционирования циркуляров и указов.

Ключевые слова: украинский язык, Приднепровье, царское (имперское) правительство, указы.

M. V. Lysyнюk, postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

LANGUAGE SITUATION IN THE DNIEPER UKRAINE (NADDNIPRYANSHCHYNA) IN THE 17–18TH CENTURIES

The purpose of the article is to identify and analyze the administrative documents of the tsarist (imperial) government and church institutions in the lands under the Russian rule in relation to the oppression and prohibition of the Ukrainian language in the seventeenth and eighteenth centuries.

Research methodology is based on the principle of historicism, which made it possible to consider the documents of the tsarist (imperial) government and church institutions in the context of specific historical circumstances.

Results. Attention is drawn to the fact that the historical conditions for the development of the Ukrainian language in the 17–18th centuries fundamentally influenced its development, identified the problems, stereotypes and gaps that characterize its modern functioning. It is concluded that the actions of the Russian government in the 17–18th centuries, despite the occasional nature, were aimed at eliminating the differences not only in the political, economic, autonomous structure of Ukraine, but also in the linguistic identity of Ukrainians, which can be clearly seen in the functioning of circulars and decrees.

Novelty. The article comprehensively analyzes the main administrative orders of the 17–18th centuries. It is the period of the book Ukrainian language, the content of which provided for the gradual ousting of the Ukrainian language in Russian. It is proved that some of them are not anti-Ukrainian.

The practical significance. The results of the study can be used in teaching courses on the history of Ukrainian culture, cultural studies, etc.

Keywords: *Ukrainian language, Dnieper Ukraine (Naddniprolyanshchyna), tsarist (imperial) government, decrees.*

Постановка проблеми. Вивчення мови як феномену культури було і є актуальним завданням сучасної культурології, особливо зважаючи на те, що в останні два десятиліття дослідники переглядають наукові погляди щодо походження розвитку української мови. Одним із нагальних питань, яке потребує уваги наукової спільноти, є мовна політика царського (з XVIII ст. — імперського) уряду на підросійських землях, наслідком якої стало поступове витіснення української мови російською. Історичні умови розвитку української мови в XVII–XVIII ст., періоду книжної української мови, до її утвердження як нової української літературної мови (згідно з І. Огієнком (1995)), обмеження та подальшої ліквідації державної і церковної автономії України, не лише принципово вплинули на її становлення, а й визначили ті проблеми, стереотипи і прогалини, що позначились на її сучасному функціонуванні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми функціонування мови в Російській державі XVIII ст. досліджували мовознавці та історики: Е. Анісімов, Н. Бабич, І. Власовський, М. Дем'янюк, А. Івинський, В. Ключевський, Б. Краснобаєв, Л. Чорна, А. Кримський,

В. Латкин, В. Лучик, І. Огієнко, О. Омельченко, І. Поздєєва, В. Потульницький, М. Сизиков, В. Ципін, В. Шульгін, А. Яковлів та ін. Періодизацію мови, нерозривно пов'язаної із соціокультурними процесами, здійснювали П. Плющ, М. Жовтобрюх, Ю. Шевельов, О. Горбач, В. Німчук, В. Передрієнко, М. Мозер та ін. Багато вчених у різні часи принагідно чи в контексті різних досліджень розглядали зазначену тему, проте не пропонували цілісної аналітичної студії.

Мета статті — виявити та проаналізувати розпорядчі документи царського (імперського) уряду та церковних установ на підросійських землях стосовно утисків і заборони української мови в XVII–XVIII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії цивілізації відомі приклади, коли панівна нація забороняла корінному населенню певного регіону чи країни, що втратила державність, використання рідної мови. Однак нечасто подібна заборона тривала сотні років і була відображена в десятках урядових актів і законів, як це відбувалося з українською мовою.

Прийнято вважати, що утиски української мови на підросійських землях розпочались після прийняття указів Петра I про заборону українського книгодрукування, однак слід згадати й інші, ранні укази, зміст яких свідчить про початок планомірної боротьби проти української мови. Так, указом Синоду російської церкви від 1626 р. Київському митрополитові Йосифові Краківському належало перекласти на російську мову складений ним акафіст до Св. Варвари, вилучити з усіх церков України книги старого українського друку, а замість них завезти московські видання. Наступного року, у 1627 р., за указом царя Михайла та патріарха Московського Філарета наказано зібрати й спалити книги українського друку, зокрема було «на пожарах спалено» збірку проповідей видатного українського церковного проповідника, власника пересувної друкарні К. Ставровецького «Євангеліє учительне» (1619). Принагідно слід відзначити, що спершу згадану працю осудив Собор української православної ієрархії на чолі з Йовом Борецьким у 1625 р. через її невідповідність православному канону, наслідування католицької традиції: «Тих книжок новонаписаних Кирилового “Євангеліє учительне” нікому з православних і побожних християн в церквах і домах не тримати, ні читати, ні купувати, а хто зачне... такі хай будуть прокляті» (*Українська педагогіка в персоналіях. X–XIX століття*). Слід звернути увагу на постать Йова Борецького, котрий був не лише митрополитом, а й політичним та освітнім діячем, одним із засновників Київського братства й Київської братської школи, її професором і першим ректором. Він відновив українську православну ієрархію (1620), яку після Берестейської унії 1596 р. замінили греко-католицькою, в умовах посиленого наступу

на Україну Речі Посполитої Борецький гуртував до опору українців, доводив, що українці мають історичні права на власну вітчизну й церкву, а козаччина є спадкоємицею «старої Русі», старих руських князів. «Ми громадяни своєї землі, добре і чесно в домах шляхетних уроджені, в ній осідок і оселі свої маємо... і взяли ми лише те, що нам предки наші заповідали» (Йов Борецький та інші), — зазначав він у «Протестації» (1621), у якій захищалося право українців жити на рідній землі і сповідувати батьківську віру. Водночас Йов Борецький, як противник католицизму й унії, пропагував зміцнення політичних і культурних зв'язків України, Білорусі та Московії, а у 1624 р. взагалі звернувся до московського уряду з чолобитною про надання допомоги православному населенню України та приєднання України-Руси до Московської держави.

У контексті викладеного слід також відзначити, що «Євангеліє учительне» К. Ставровецького, «солідного, сформованого, зрілого й компетентного проповідника» (Чапіга, 1995, с. 41), — це довільна інтерпретація євангельського тексту (Маслов, 1984, с. 81–120). Невипадково Йов Борецький склав список «помилко» «Євангелія учительного». Так, замість повного євангельського читання, призначеного на відповідний день, К. Ставровецький подав скорочений, опускаючи при цьому не надто важливі, на його думку, подробиці, наприклад, повчання на Лазареву суботу. Трапляються випадки, коли замість потрібного тексту Святого Письма проповідник подає інший, а замість належного Євангелія про зцілення хворого — від Матвія IX, 1–8 — наведено Євангеліє про заповіді блаженства — від Матвія IV, 25, V, 1–12. У деяких випадках проповідник замінює один уривок іншим біблійним текстом або уривком із церковних піснеспівів тощо (Кирило Транквіліон Ставровецький 1619; 2014). Подібне вільне тлумачення Євангелія не відповідало ортодоксальному вченню того часу (відтворення, засвоєння і поширення християнського віровчення потребували дотримувати однотипного проведення обрядів з використанням уніфікованої богослужбової літератури), а відтак безапеляційно підлягало знищенню, і мова тут відіграла не першочергову роль.

Через кілька десятиліть після указу царя Михайла та патріарха Московського Філарета, у 1667 р., згідно з Андрусівською угодою, що ініціювала поділ України між двома державами, одним із пунктів під страхом смертної кари заборонялося друкувати книги українською мовою, а надруковані наказувалося спалювати: «Все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели, також печатники, или друкари, смертью казнены и книги собрав сожжены были, и впредь, чтобы крепкий заказ был бесчестных воровских книг никому с наших королевского величества подданных нигде не печатать под страхом смертной казни»

(Зубков, 2006). Під цю заборону потрапив і виданий друком у типографії Києво-Печерської лаври в 1637 р. П. Могилою докладний переклад тогочасною українською мовою «Євангелія учительного» патріарха Каліста. Про популярність цієї збірки проповідей зазначає український учений О. Купчинський: «Відомо, що нерідко Євангеліє у храмах не лише читали, але й тлумачили і викладали українською (руською) народно-розмовною мовою, чим засвідчували її “гідність” для церкви. Велику роль під оглядом відіграли Учительні Євангелія, які безпосередньо призначалися для широких народних верств» (Купчинський, 1997, с. 209). П. Могила, прагнучи зробити проповіді доступними і зрозумілими широким верствам українського населення, майже всі біблійні тексти подає тогочасною українською мовою, точніше на «Руськім діалекті», щоб «всякій легче могъ познать спасительный путь».

У 1677 р. патріарх Іоаким, який у 1685–1686 рр. добився підпорядкування Київської митрополії Московській патріархії, видав наказ, згідно з яким слід було вилучити з українських книжок аркуші, «не сходные с книгами московскими» (Зубков, 2006). Згодом, у 1689–1690 рр. у Києво-Печерській лаврі (на той час не лише одна з головних інституцій Української Православної Церкви, а й культурно-просвітницький центр України), було заборонено без попереднього узгодження з московським патріархом друкувати богослужбові книги: «<...> к нам первее неприсла,в, отнюдь бы вам не дерзати таковых книг новослагаемых печатати <...>» (Зубков, 2006), на «Кієвскія Новыя Книги» Петра Могили, Кирила Ставровцецького, Іоанікія Галятовського, Сильвестра Косова, Лазаря Барановича накладено «прокляття й анафему» (1690 р.). За кілька років, у 1693 р., патріарх Андріан узагалі заборонив Києво-Печерській лаврі друкувати будь-які україномовні книги, фактично запровадивши цензуру для контролю за діяльністю українських книговидавців, а також увозити українські книги до Москви. До речі, в записці «Об отмене стесненій малорусскаго печатного слова», складеною Російською імператорською академією наук у 1905 р., прямо вказувало, що «перша цензура в Росії була заведена спеціально для видань малоросійського друку» (Грушевський), що чітко свідчить про ставлення царату до «малоросійського наріччя». Невипадково видатний український діяч і драматург В. Винниченко, автор праці «Відродження нації», подаючи «правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації під час і після Великої Російської Революції», відзначає: «вся історія відносин між Москвою та Україною протягом більш як 250 літ з моменту злуки цих двох держав є планомірне, безоглядне, нахабне нищення української нації всілякими способами» (Винниченко, 1920), що стосується не лише Голодомору, колективізації тощо, а й нищення української мови.

У XVIII ст. наступ на українську мову лише посилювався. У 1709 р. Петро I видав указ про заборону друку книг українською мовою, а книги церковнослов'янською слід було звіряти з російським виданням, щоб між ними не було різниці. Указом Петра I «О именовании Киевопечерского и Черниговского монастырей, во всех книгах, Ставропигиею Всероссийских Патриархов, и о непечатании новых книг без позволения Духовной Коллегии» від 1720 р. заборонено друкування будь-яких книг, крім церковних: «В Киево-Печерской и Черниговской типографиях вновь книг никаких не печатать... старые книги исправлять прежде печати, дабы... особенного наречия в оных не было» (Петров, 1904, с. 164). Роком пізніше було запроваджено мовну цензуру, яка мала відповідати за узгодження мови будь-яких українських видань з виданнями російськими. За книги, «не во всем с великороссийскими сходне», Київську (за богослужбову книгу для перед- і повеликоднього часу церковного календаря «Триодь») друкарню було оштрафовано на 1 тис. руб., а Чернігівську за наказом Синоду взагалі перевезено до Москви.

Саме указ Петра I від 1720 р. став один із визначальних кроків російського уряду в процесі витіснення української мови російською. Появу указу спричинили видання ставропігійськими друкарнями (тобто безпосередньо підпорядкованими московському патріарху) Києво-Печерського та Свято-Троїцького монастирів богослужбових книг, які містили «многая лютерская противность», або ж друкованих «по желанию раскольническому», що «несогласно с великороссийскими печатями» (Лукашевич, с. 210). Крім того, на титульних аркушах київських книг зазначалося, що вони опубліковані «Ставропігією Вселенського Константинопольського патріарха», хоча на той час Києво-Печерська лавра йому вже не підпорядковувалась. Очевидно, видавці не бажали звертатися до московського патріарха за дозволом друкувати книги й водночас змушені були зважати на можливі сумніви читачів щодо правомірності використання такої літератури під час церковної служби. Повернення до архаїчної форми титульного аркуша було порушенням встановленого порядку посвідчення світською та духовною владами відповідності змісту перекладу книги канонічним зразкам (Лукашевич, с. 210). Практика потребувала друкувати повеління царя на видання книги та благословення московського патріарха. Саме тому в указі зазначалося, що цар «указал именоваться Киевскому и Черниговскому монастырям, во всех книгах, ставропигиею всероссийских патриархов, а не константинопольских» (Лукашевич, с. 210). Стосовно подальшої видавничої діяльності друкарень, то їм наказувалося «книг никаких, кроме церковных, прежних изданий, не печатать», а перед публікацією

слід було звірити їхній текст із такими «великоросійськими». Такий порядок встановлено для «церковних старих книг», «а других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявля об оных в Духовной коллегии, и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатать» (Лукашевич, с. 210).

Отже, друкарні позбавлялися права свободи друку, усі їхні видання підлягали цензурі. Така вимога, щоб «не могло в таких книгах никакой в церкви восточной противности и с великоросійською печатью несогласия произойти» (Лукашевич, с. 210), мала певне підґрунтя: борючись проти інакомислення, яке на початку XVIII ст. розколювало російське суспільство, особливо після реформ патріарха Никона, що призвели до змін у структурі церкви, а саме до появи старообрядників і новообрядників, Петро I вживав рішучих заходів проти нерегламентованих і неконтрольованих офіційною церквою релігійних ініціатив. Таким чином ним він заклав основу для формування централізованої духовної і світської цензури, передусім церковних книг, написаних церковнослов'янською мовою. Крім того, своїми указами 1708, 1709, 1720, 1721, 1726 рр. Петро I замінив кирилицю на «гражданку», яка абсолютно не відповідала фонетико-морфологічним законам української мови, що перервало нормативний розвиток українського правопису на два століття.

Правонаступники Петра I продовжували політику утисків української мови. Так, у 1729 р. видано наказ переписати з української мови російською всі державні постанови і розпорядження, у 1731 р. — вилучити книги старого українського друку, натомість «науки вводить на собственном российском языке», у 1740 р. — запроваджено російську мову в діловодстві українських консисторій.

За наказами Синоду російської церкви в Києво-Могилянській академії та в усіх школах на території підросійської України було введено викладання російською мовою (унаслідок чого на Лівобережжі зникло 866 українських шкіл) (1748 р.), заборонено друкувати україномовні книги (1755, 1766, 1775, 1786 рр.), вилучено зі шкіл букварі українською мовою (1759 р.), зобов'язано священників виголошувати проповіді церковнослов'янською мовою з російською вимовою (1784 р.) («голосом, свойственным российскому наречию»), наказано карати студентів і звільняти з роботи вчителів Києво-Могилянської академії за викладання не російською мовою (1784 р.). У 1769 р. клопотання Києво-Печерської лаври про дозвіл друкувати для українського населення абетки українською мовою відхилив Синод, більше того — у 1786 р. він знову наказав митрополитові Київському контролювати Лаврську друкарню, щоб уникнути різниці з московськими видання-

ми, а в Києво-Могилянській академії негайно ввести систему навчання, узаконену для всієї імперії.

Друга половина XVIII ст. характеризується появою багатьох указів про обов'язкове виправлення мови опублікованих в Україні книг за російськими зразками (1785, 1786, 1796, 1799, 1800 рр.) (Кубайчук, 2004, с. 27–41). Крім того, у 1763 р. Катерина II видала указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії, у 1764 р. — інструкцію про русифікацію України, Прибалтики, Фінляндії та Смоленщини, у 1764 р. скасовано українське гетьманство, а з ним — ліквідовано українські навчально-культурні заклади й усунено від влади україномовних чиновників, у 1785 р. наказано правити службу Божу по всіх церквах імперії лише російською мовою. У «Порівняльному словнику усіх мов», виданому в Петербурзі в 1789 р., українська мова значиться як російська, спотворена польською.

Отже, російська влада протягом XVII–XVIII ст. планомірно здійснювала дискримінаційну політику щодо української мови. Але на початку XIX ст. українські інтелектуали під впливом загальноєвропейських процесів, започаткованих мовною теорією Й.-Г. Гердера, почали відновлювати і розвивати українську мову. Це викликало активний спротив не лише влади, а й більшості російської інтелігенції, яка намагалася довести, що української мови не було, немає і не буде. Зазначене мало призвести не лише до заперечення екзистенційної цінності мови, а й цілковитої асиміляції й розчинення українства в панівній великоросійській нації.

Незважаючи на тривалий термін намагання витіснити українську мову з ужитку на підросійських землях, наприкінці XVIII — на початку XIX ст. вона домінувала не лише в селах, а й у містах України. Навіть Київ був «цілком українським містом», про що зокрема свідчить відома пам'ятка — віршований анонімний твір, написаний розмовною українською мовою в 1830 рр. про плач киян з приводу ліквідації магдебурії і заснування російської Думи в місті (Гирич, 2014, с. 140).

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна сформулювати такі **висновки**.

Дії уряду Росії у XVII та XVIII ст., попри епізодичність, мали на меті усунення відмінностей не лише політичного, економічного, автономного укладу України, а й мовної ідентичності українців, що виразно простежується на прикладі функціонування відповідних циркулярів та указів. Початок систематичних утисків української мови належить до XVIII ст. — доби реформ Петра I та Катерини II, укази яких жорстко регламентували використання української мови на теренах Російської імперії. Про повну заборону української мови не йшлося (заборона пе-

реважно стосувалася церковних книг, а не художньої і наукової літератури) через страх загострити національне питання, де-факто і навіть де-юре таким чином визнаючи, що українська мова існувала і продовжує існувати. Тому неவிпадково у Валуєвському циркулярі 1863 р. чітко підкреслено, що українська мова «не існувала, не існує і не може існувати», і зроблено все, щоб унеможливити розвиток духовних прагнень українського народу, культури, тримати етнос на рівні провінціалізму. Обмеженнями чи забороною книгодрукування Московія намагалася понизити рівень освіти та науки в Україні, знищити національний дух у культурі, побуті, суспільних відносинах. Однак у XIX ст. вийшла друком «Енеїда» І. Котляревського, у якій не просто відтворено багатство розмовної мови і яка привернула увагу до художньо-естетичної цінності мовної культури українців, а відновила українську літературну мову в друкованому творі, що стало виразним свідченням творення нової української літератури.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого дослідження потребують питання аналізу мовної політики російських урядових структур протягом XVII–XX ст., визначення етапів появи та характерних ознак циркулярів і указів стосовно обмеження та заборони використання української мови на підросійських землях у контексті українсько-російських відносин та з урахуванням соціокультурної ситуації.

Список посилань

- Винниченко, В. (1920). *Відродження нації: (історія української революції [марець 1917 р. — груд. 1919 р.]*) (Ч. 3). Київ; Відень: З друкарні Христофа Райсера Синів у Відні (Київ: НБУ імені Ярослава Мудрого, 2015). Узято з <http://elib.nplu.org/view.html?&id=6872>
- Гирич, І. (2014). *Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX — початок XX ст.)*. Київ: Український письменник.
- Грушевський, М. *Меморіал Петербурзької академії в справі свободи української мови в Росії*. Узято з <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1905/MemorialPeterburzkojiAkademiji.html>
- Зубков, М. (2006). *Українська мова. Універсальний довідник* (3-тє вид., виправлене й доповнене). Харків: Видавничий дім «Школа».
- Борецький, Й. та ін. *Протестація*. Узято з <http://litopys.org.ua/suspil/sus46.htm>
- Транквіліон Ставровецький, К. (1619; 2014). *Учительне Євангеліє*. Б. Крися, Д. Сироїд і Т. Трофименко (Пер.). Т. Шманько (Відповід. ред.). Львів: Видавництво «Свічадо».
- Кубайчук, В. (2004). *Хроніка мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови)*. Київ: К.І.С.
- Купчинський, О. (1997). Українська церква і питання української (руської) народно-розмовної мови у другій половині XVI–XVII століттях. *Варшавські українознавчі записки. Польсько-українські зустрічі*, 4–5, 200–218. Варшава.

- Лукашевич, О. А. *Віхи історії української мови в контексті внутрішньої політики Росії XVIII ст.* Узято з <http://biblioteka.cdu.edu.ua/bulleten/guchi/gichi6.pdf#4>
- Маслов, С. И. (1984). *Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность. Опыт историко-литературной монографии.* Киев: Наукова думка.
- Огієнко, І. (1995). *Історія української літературної мови.* Київ: Либідь.
- Петров, Н. И. (1904). *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской духовной академии: Отд. II [1721–1795]* (Т. 1 [1721–1750], ч. I и II. V+XXI). Киев.
- Транквилион-Ставровецкий Кирило. *Українська педагогіка в персоналіях. X–XIX століття.* Київ. Узято з http://www.spadshina.com/programs/vidatni-ukrayintsi/trankvilion-stavrovetskij-kirill/?_offset%5b0%5d=0&
- Чапіга, І. П. (1995). Учителіні Євангелія як жанр ораторсько-проповідницького письменства. *Мовознавство*, 6, 39–46.

References

- Vynnychenko, V. (1920). *Revival of the nation: (History of the Ukrainian Revolution [dated 1917 — p. 1919])* (Part 3). Kyiv; Vienna: From Christoph Risser's Sons Printing House in Vienna (Kyiv: National Parliamentary Library of Ukraine, 2015). Retrieved from <http://elib.nplu.org/view.html?&id=6872> [In Ukrainian].
- Girich, I. (2014). *Ukrainian intellectuals and political isolation (mid-nineteenth - early twentieth century).* Kyiv: Ukrainian writer. [In Ukrainian].
- Hrushevsky, M. *Memorial of the St. Petersburg Academy for the Freedom of the Ukrainian Language in Russia.* Retrieved from <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1905/MemorialPeterburzkojiAkademiji.html>. [In Ukrainian].
- Zubkov, M. (2006). *Ukrainian language. Universal Directory. Third edition, corrected and supplemented.* Kharkiv: Publishing House “Shkola”. [In Ukrainian].
- Job Boretsky and others. *Proof.* Retrieved from <http://litopys.org.ua/suspil/sus46.htm>. [In Ukrainian].
- Cyril Trunkilion Stavrovetskii (1619; 2014). *The Teaching Gospel.* B. Chris, D. Syroyd, and T. Trofimenko (Translat.). T. Shmanko (Editor-in-chief). Lviv: Svichado Publishing House. [In Ukrainian].
- Kubaichuk, V. (2004). *Chronicle of linguistic events in Ukraine (external history of the Ukrainian language).* Kyiv: K.I.S. [In Ukrainian].
- Kupchinsky, O. (1997). Ukrainian Church and issues of Ukrainian (Russian) folk-spoken language in the second half of the 16th-17th centuries. *Warsaw Ukrainian Studies Notes. Polish-Ukrainian meetings*, 4–5, 200–218. Warsaw. [In Ukrainian].
- Lukashevych, O. A. *The milestones of the history of the Ukrainian language in the context of Russian politics of the eighteenth century.* Retrieved from <http://biblioteka.cdu.edu.ua/bulleten/guchi/gichi6.pdf#4>. [In Ukrainian].

- Maslov, S. I. (1984). *Kirill Tranquilion-Stavrovetsky and his literary activities. The experience of the historical and literary monograph*. Kiev: Naukova Dumka. [In Russian].
- Ogienko, I. (1995). *History of the Ukrainian literary language*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- Petrov, N.I. (1904). *Acts and documents relating to the history of the Kiev Theological Academy: Otd. II [1721-1795]*. Vol. 1 [1721–1750] (Part I and II. V + XXI). Kiev. [In Russian].
- Tranquilion-Stavrovetskyi Cyril. *Ukrainian pedagogy in personalities. 10–14th centuries*. Kyiv. Retrieved from http://www.spadshina.com/programs/vidatni-ukrayintsi/trankvilion-stavrovetskij-kirill/?_offset%5b0%5d=0&. [In Ukrainian].
- Chapiga, I. P. (1995). Teaching Gospels as a genre of oratory-preaching writing. *Linguistics*, 6, 39–46. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 19.09.2018 р.